

УДК 130.1+159.942

DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.19>

ДІАЛЕКТИЧНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ: ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ

Олександра Стебельська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7208-3197>

Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери 12, 79013, м. Львів, Україна

Соломія Цібій

Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут геодезії
вул. С. Бандери 12, 79013, м. Львів, Україна

Ця стаття присвячена проблемі самотності в сучасному світі. Так само як людина постає істотою багатогранною та діалектичною за своєю природою, так і самотність постає складним феноменом, який по-різному проявляє себе у житті людини. Факторів, які впливають на його виникнення досить багато: індивідуальні особливості людини (інтроверт/екстраверт), сімейні обставини, втрата близької людини, труднощі з комунікацією та неможливість віднайти компроміси з Іншими, соціальні зміни (революції, війни, реформи тощо). Самотність свідчить про певний розрив в спілкуванні з Іншими. Приступаючи до аналізу самотності слід розуміти, що кожна окрему життєву ситуацію варто розглядати окремо. Проте повне осмислення даного феномену можливе лише через глибинний аналіз його природи, розуміння його витоків та джерел виникнення. В результаті критичного аналізу стверджується, що самотність вкорінена в природі самої людини. Формування та становлення людини неможливе поза присутністю Інших, проте людина потребує певного рівня усмітнення задля власного прогресу та саморозвитку. Людина ніколи не може бути повною мірою зрозумілою Іншим, тому настільки складно поділитись власним досвідом. Окрім того, вона для себе постає часто таємницею і тому досі надзвичайно актуальним є заклик «Пізнай самого себе». Ніхто, окрім людини, не може прожити її життя, померти замість Іншого вона так само не може. Її життя та становлення відбувається на межі соціального та індивідуального, внутрішнього та зовнішнього, комунікації та усамітнення. У статті відзначено, що феномен самотності є діалектичним за своєю суттю: з одного боку, він може мати негативні наслідки для конкретної людини, з іншого – усамітнення є необхідним елементом становлення особистості. Тотальна самотність людини може призвести до її внутрішнього руйнування та деградації, але пошук усамітнення свідчить про необхідність побути наодинці зі своїми думками, провести певний внутрішній аналіз, стабілізувати та збалансувати власний внутрішній світ.

Ключові слова: самотність, усамітнення, діалектика, комунікація, культура.

Актуальність проблематики. Людина за своєю суттю є істотою соціальною, її існування неможливе поза Іншими. Її тісний зв'язок з Іншими спричиняє не лише активізацію комунікативних практик, але й відкриває шляхи для виникнення такого явища як самотність. Можна назвати безліч причин виникнення самотності як зовнішніх, так і внутрішніх. До зовнішніх можна віднести порушення комунікативних практик, непорозуміння з іншими людьми, відсутність спільних світоглядних позицій, особливості соціальної-економічної структури. Сучасна політична ситуація в Україні, війна з Російською Федерацією, так само провокує загострення самотності серед населення. Втрата зв'язку з близькими людьми, відчуття безпорадності, смерть людей, розгубленість, еміграція – все

це створює відчуття відірваності від Інших, від свого коріння та держави. До внутрішніх причин виникнення самотності слід віднести причини психологічного плану: темперамент, невпевненість, низька (або навпаки завищена) самооцінка, низький рівень самоідентифікації, втрата близької людини, гостре відчуття смертності, депресія тощо. Якими б не були причини появи самотності, вона нагадує собою чорну діру, що засмоктує, і подекуди людині потрібна психологічна допомога та підтримка Інших для того, щоб її подолати. Зараз в Україні діють різноманітні центри психологічної допомоги, які намагаються стабілізувати внутрішній стан тих, хто порاپив у біду, наляканий та безпомічний.

Попри все сказане, слід розуміти, що саме явище самотності не є однозначно негативним. Якщо дивитись на проблему ширше, то виявляється, що явище самотності можна розглядати не лише під негативним кутом зору. Моменти усамітнення необхідні людині, оскільки дозволяють зазирнути всередину себе, зустрітись з самими собою. Наша цивілізація є інформаційно перенасиченою і подекуди приглушує наші внутрішні голоси. Ми опиняємось в ситуації інформаційного шуму, не здатні почути не лише Іншого, але й самих себе. Це спричиняє внутрішній дисбаланс, неможливість адекватного аналізу ситуацій, не дає можливості налагодити нормальні комунікативні зв'язки. Недивно, що в сучасних реаліях моменти усамітнення так само необхідні. Психологи радять менше читати новини та дивитись відео, оскільки це заганяє людину у важкий стан, сприяє його нагнітання, виникненню страху, що в свою чергу сковує нас. Звісно, це негативно впливає на нашу поведінку та на здатність оперативно реагувати на події. Спираючись на вищезазначене, зрозуміло, чому проблема самотності настільки актуалізується в сучасних реаліях. Тому **метою статті** є аналіз проблеми самотності, осмислення джерел її виникнення, дослідження її онтологічних та соціально-культурних засад, визначення діалектичної природи самотності, розрізнення самотності та усамітнення тощо.

Розробка проблематики в працях дослідників. Проблема самотності постала ще перед античними філософами в контексті усвідомлення соціальної природи людини. Зокрема, ще Аристотель стверджував, що людина поза суспільством або Бог, або ж звір. Цицерон також вважав, що самотність суперечить людській природі. В добу Середньовіччя простір самотності розглядався в якості простору, де людина здатна наблизитись до Бога. У добу Відродження розповсюдженою була думка про те, що вчені та науковці повинні перебувати у самотності, щоб ефективно займатись власною справою. В трактаті «Про самотнє життя» Петрарка стверджує, що людина повинна прагнути самотності, оскільки остання звільняє її від зовнішніх обмежень та вимог, сприяє вільному вибору власного життя. Серед більш сучасних мислителів слід згадати Б. Паскаля, який сприймав самотність як негативне явище, як почуття занепокоєності, спричинене нічністю та безпомічністю власного становища, від якого хочеться втекти. Серед позитивних якостей самотності він відзначає, що самотність спонукає людину до пошуку сенсу існування, стабільності внутрішнього світу, відчуття щастя. Самотність – це проблема, яку кожен з нас повинен вирішити особисто. Ця точка зору підхоплена представниками екзистенціалізму (С. Кіркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер). Людина закинута (заброшена) в цю реальність і повинна шукати шляхи своєї реалізації самотійно. Феномен самотності також постає в центрі уваги відомого російського філософа М. Бердяєва. Людина живе в об'єктивованому світі, відчуває відірваність від інших людей, пустотність власного існування. Саме відірваність нашого «Я» від Інших і є тим шляхом, що спричиняє не лише відчуття самотності, але й сприяє нашому зникненню (знищенню, деградації). Схожі ідеї постають і у працях філософів-діалогістів. М. Бубер активно розвиває концепцію «Я-Ти» на протизагу «Я-Воно». Саме в його праці «Проблема людини» він активно просуває думку про те, що

саме тип спілкування «Я-Воно» провокує інструментальні відносини та сприяє розбрату між людьми. Е. Фром розвиває економічно-політичну концепцію самотності, стверджуючи, що сама суть капіталізму спричиняє порушення комунікативних практик між людьми. Серед сучасних дослідників, які доклались до аналізу феномену самотності, також слід згадати Л. Свендсена, Дж. Т. Качіоппо та В. Патріка, У. А. Садлера та Т. Джонсона, М. Мід, Р. С. Вейса, Дж. Релф Оді, Л. Е. Пепло, Д. Рассела, К. Рубінштайн та Ф. Шейвера тощо. Характерним є те, що вищезгадані мислителі фіксують певну амбівалентність у розумінні самотності. Самотність можна оцінювати як негативне, так і позитивне явище. Трансценденталісти, зокрема Г. Торо, розрізняють самотність та усамітненість.

Викладення основного матеріалу дослідження. Теза «людина – це соціальна істота» є незаперечною. Значна частина наукової літератури присвячена дослідженню та аналізу соціальної природи людини. До певної міри, це стало трюїзмом. Людина дійсно не здатна жити поза суспільством, формуватись та розвиватись без Інших, вона не здатна навіть народитись самотійно. Присутність Іншого постає необхідним елементом нашого існування, формування та розвитку. Звісно, цей момент не пройшов повз філософів. Адже філософи-діалогісти (М. Бубер, Е. Левінас, О. Розеншток-Хюссі, Ф. Розенцвейг) давно проаналізували та дослідили цей соціальний аспект людини. Вони звернули увагу на діалогічну природу нашої свідомості, на необхідність та цінність здорової комунікації в нашому житті. Зокрема, Е. Левінас стверджував, що моє «Я» виникає тоді, коли переді мною з'являється Інший. Саме цей зв'язок з іншою людиною є первинним, а значить онтологічним за своєю суттю. Інший постає як абсолютно відмінний від нас, непідвладний нам. Поклик Іншого позбавляє нас самотатності, знищує наш егоїзм, повністю перевертаючи інтенціональність, що в нього поцілює [1, с. 170; 2]. Така діалектика людських стосунків простежується і у М. Бубера. У своїй праці «Проблема людини. Перспективи» він стверджує складність людської ситуації як індивідуальної, так і соціальної. В пошуках самої себе людина може звертатись як до індивідуалістичних, так і до колективістських тенденцій розвитку. Якщо індивідуалізм звертається вглиб конкретної людини і замикає її у її власних межах, то колективізм взагалі не бачить людини і розчиняє її у соціальному просторі. В результаті, людина відчуває себе абсолютно самотньою та бездомною [3, с. 90]. Розв'язання ситуації можливе лише в момент екзистенційної зустрічі з Іншим. Саме тоді, коли самотня людина осягне Іншого у всій його відмінності та іншості, буде прориватись до цього Іншого, лише тоді вона здатна розірвати своє самотнє існування [3, с. 92]. Основним фактом людської екзистенції є стан «людина з людиною». Це сфера, де між людьми відбувається щось дуже важливе, сфера, яку можна охарактеризувати як сферу «між». Відношення між людьми локалізоване не в самому внутрішньому світі особистості, і не в зовнішньому світі, воно локалізоване у сфері «між» [3, с. 94].

Проте слід чітко розуміти, що саме в цій діалектиці людських взаємовідносин і присутній корінь самотності. Коли є «Я» і «Інший», то завжди присутній момент не лише їх нерозривної єдності, але й момент їх радикальної відмінності. А це означає, що з різних причин ця відмінність може поглиблюватись і провокувати відчуття самотності. Можливість самотності ніби вкорінена в наше буття та постійно нагадує про себе, коли ми переживаємо досвід настільки особистісний, що він є закритим для Іншого. Самотність нерозлучна з нами (чи-то ми з нею), оскільки ми ніколи повною мірою не будемо зрозумілими Іншим, а Інші – нам. Саме в цьому слабкість людських стосунків, але й одночасно їх краса та сила. З одного боку, нам може бути складно розуміти Інших, а Іншим – нас. Проте кожного разу, перебуваючи у стані зустрічі, ми розкриваємо одне одного по-новому, ми помічаємо те, чого раніше не помічали, зазираємо в безодні одне одного. Чомусь пригадується

лицар віри С. Кіркегора, який перебуваючи в абсолютному відношенні до абсолютного, був наодинці з Богом. Одна справа, що він залишається незрозумілим загалу, інша справа – опинитись сам на сам з Тим, глибини Кого ніколи не досягнути! Ба, нам важко зрозуміти не лише Іншого, але й самих себе. Недарма одним із закликів філософії є «пізнай самого себе». В цій нерозгаданості також полягає наша самотність.

Особливістю людини є те, що вона не може прожити не своє життя і не може померти чужою смертю: ми завжди відчуваємо свою атомарність та ізольованість. Зрештою, ми можемо скинути відповідальність за себе і своє існування на Іншого, проте це не позбавить нас самотності, а скоріше підсилить її, загостривши відчуття незадоволення та невпевненості. Відчуття самотності також пов'язане із відчуттям незворотності певних подій в нашому житті. Деякі речі ми не здатні змінити, що покладає на нас додаткову відповідальність за хід нашого життя. В цьому випадку нам нема на кого озиратись, окрім як на самих себе.

Поміж рядків прочитуються негативні аспекти феномену самотності. Л. Свендсен називає це поганою самотністю [4]. «Погану самотність визначають набагато однозначніше, ніж добру. В центрі поганої самотності – досвідчення браку чогось, тоді як у добрій самотності більше йдеться про невизначену відкритість до багатьох різних досвідів, думок і почуттів. Погана самотність обов'язково містить відчуття болю чи дискомфорту, тоді як добрій самотності не потрібно зосереджуватися на одному визначеному почутті – часто вона переживатиметься позитивно, але також може бути емоційно нейтральною» [4, с. 142].

В. Садлер та Т. Джонсон стверджують, що існують чотири виміри такої негативної самотності, а саме: космологічний, культурний, соціальний та міжособистісний [5, с. 31]. Космічна самотність передбачає, що розрив зв'язків між людиною та природою, людиною та Вищою Реальністю. Людина втрачає відчуття повноти та цілісності реальності, переживає його досить болічно та гостро, втрачає відчуття сенсу існування. Культурний вимір самотності передбачає несумісність певних цінностей та смислів. Культурна самотність проявляється в різноманітних групах і пов'язана із втратою зв'язків із власним культурним спадком чи неприйняттям певних загальноприйнятих норм та принципів. Соціальний вимір самотності передбачає ізоляцію у всіх її проявах: вигнання, відставка, остракізм, неприйняття тощо. «Існує багато очевидних прикладів соціальної самотності людей, які внаслідок якихось соціальних змін виявилися відкинутими суспільством чи певною групою. На таких людей наклеюються принизливі ярлики злочинців, невдах, гомосексуалістів, зрадників, незручних чужинців» [5, с. 42]. Міжособистісна самотність виникає в момент розриву конкретних міжособистісних стосунків. Людина здатна відчувати самотність не лише в одному вимірі, але й в декількох, що ускладнює її становище в суспільстві. Людина відчуває спустошення, порожнечу, біль та незадоволення.

Основною причиною виникнення негативних аспектів феномену самотності є порушення комунікативних практик. У свою чергу це пов'язано із проблемами в сім'ї, труднощами у вихованні, невдалою соціалізацією, особистим відчуттям невпевненості, низьким рівнем самоідентифікації, темпераментом, неможливістю порозумітись із Іншими тощо. Неможливо також недооцінити вплив економічної сфери суспільства на наше особисте життя. Досить влучно про це писав Еріх Фром, відомий австрійський психіатр. Сама структура капіталістичного суспільства базується на поняттях «ринку» та «політичні свободи». Ринок товарів регулює умови та правила обміну товарами. Ринок праці відповідає за отримання, пропозицію та обмін роборою сили. Все в цій системі перетворюється на товар: речі, вміння, навички, знання, емоції та почуття. Всі обміни відбуваються без примусу і з чітким виконанням усіх правил ринку. Таке «отоварення» суспільства, сприйняття всього в якості

можливого товару провокує розповсюдження думки про те, «що все можна купити». Немає речей безцінних, на все можна поставити ціник. Сама структура капіталістичного суспільства орієнтована на кількісну оцінку всього, що нас оточує: речей, людей, почуттів, цінностей, можливостей тощо. Цікавим є те, що важливість речі визначає не її унікальність та цінність, а попит на неї. Наші вміння можуть бути дуже важливими та необхідними для прогресу людства, проте, якщо вони нікому не потрібні, то вони перетворюються на мотлох. У капіталістичному суспільстві, таким чином, виникає велика загроза обезцінення важливих людських сил, цінностей, знань та ідеалів. І хоча воно постійно трансформується та еволюціонує, зазначені риси є для нього спільними.

Внаслідок цього, сучасна людина відчужується в трьох вимірах: від власної природи, від Інших і від себе самої. Чому відбувається відчуження від власної природи? Людина істота соціальна, вона живе і працює в соціумі. Праця є основною формою її реалізації, в якій акумулюються та проявляються основні її життєві сили. Завдяки власній праці людина трансформує реальність та привносить в неї те, чого до появи самої людини не існувало. Результати цієї праці надзвичайно крихкі. Існує багато припущень, які свідчать про те, що з миттєвим зникненням людини з просторів Землі, Природа надзвичайно швидко відвоює свої «права». В цьому немає нічого дивного. Насправді, така крихкість вибудованого людиною світу вимагає від неї постійної наснаги та мужності продовжувати почату справу та підтримувати все, створене нею. Для цього людина активізує практично увесь світ потенціал та внутрішні ресурси, адже підтримання створеного нею, означає підтримання і свого власного життя. Таким чином, неможливо недооцінювати значущість праці в нашому житті. Проте в межах капіталістичного суспільства сама праця спотворюється, втрачаючи свій творчий, самобутній характер. Праця перетворилась на конвейєрне виробництво, а вироблені речі позбулись унікальності. Підсвідоме відчуття відсутності внутрішньої реалізації, звісно, гнітить. Це пригнічення відображається на стосунках з Іншими. Адже просто неможливо нормально налагодити контакти з Іншими, коли вам не вдається реалізувати свої глибинні потреби у праці. Дратівливість, пригнічення впливають на комунікативні практики. Така кількість негативу, яка виливається, руйнує стосунки зсередини, залишаючи партнерів діалогу самотніми та самотніми. Як результат, людина відчужується від самої себе, вона вже не знає, хто вона, чого насправді хоче, вона розгублена і незадоволена сама собою. Звідси, таке розповсюдження депресій та інших психологічних захворювань, алкоголізму та наркоманії, різноманітних залежностей, неконтрольованим споживанням звукової та образної інформації. Відчуваючи себе самотньою, людина прагне заповнити цю порожнечу. Переважно форми заповнення цієї порожнечі носять деструктивний для самої особистості характер. «Світ – це один великий об'єкт для задоволення нашого апетиту, гігантське яблуко, гігантська пляшка, гігантські материнські груди; всі ми – стосунки, що вічно чекають, вічно на щось сподіваються – і вічно розчаровуються. Наша особистість пристосована до того, щоб обмінювати та отримувати, торгувати та споживати; все – і духове, і матеріальне – стає предметом обміну та споживання» [6, с. 155]. Особливо деструктивно така втеча від самотності проявляється у втечі «в стосунки». В сучасному світі бути без партнера вважається ненормальним: людина повинна одружитись і завести дітей, щоб там не було. Сім'я – це наш притулок, самі собі бути цим притулком ми не можемо. З одного боку, ідея не погана, проте будь-які перебільшення та перегини впливають на реалізацію ідеї негативно. Внаслідок такої ситуації ми стикаємось з великою кількістю нещасливих сімей, де чоловік та жінка продовжують відчувати свою самотність, проте вже не наодинці, а разом з партнером. Великого розповсюдження набуло сімейне насилля, як форма прояву/вияву внутрішньої агресії. Причин цієї агресії багато,

але однією з них є відчуття самотності в сім'ї, неможливість поговорити, бути вислуханим та почутим.

Разом з тим, не слід розглядати феномен самотності лише негативно. Недарма, як в українській, так і в англійській літературі, є два слова для позначення цього стану: *loneliness/solitude*, самотність/усамітнення [7]. Усамітнення є потужним потенційним простором для будь-якої людини, це здатність зануритись у певну внутрішню тишу, прислухатись до себе та своїх потреб, час для розмірковувань та творчості, для втечі від натовпу та його суєти. Людина повинна мати змогу побути наодинці і не розчинитись у зовнішньому світі. «Добра самотність... дає свободу і незалежність, спокій у роботі, покращує характер і підносить душу» [4, с. 143]. Це проявляється в нашому житті щодня. Коли ми приходимо з роботи втомленими, ми хочемо «перезавантажитись», заспокоїтись та налаштуватись на спілкування з близькими. Ми хочемо очиститись від тої рутини, яка переслідувала нас цілий день. Важливим є надання простору та часу для усамітнення в навчальних закладах та інших місцях роботи [8; 9]. Людина не повинна відчувати, що вона змушена йти на перманентний контакт з Іншими, що вона Ними оточена та пригнічена. Навіть оцінюючи роботи архітекторів та дизайнерів, ми звертаємо увагу не лише на якість, естетику та смак, але й на те, наскільки продуманою є їхня робота, наскільки зонованими є приміщення, чи віднайдуться в них закутки для усамітнення. Проблемаю наших міст є те, що вони позбавлені грамотного планування: людині ніде сховатись, вона постійно занурена в потік людей, зон для відпочинку надзвичайно мало. Окрім того, саме планування міст провокує виявлення негативних сторін самотності: присутність різноманітних загороджень, відсутність нормальних вказівних елементів, погана інфраструктура, мала кількість відкритих просторів. Відповідно, людина губиться у великому місті, відчуває себе комахою. Повертаючись до теми, слід сказати, що можливість побути наодинці є надзвичайно потрібною та цінною для людини, оскільки є не лише умовою її психічного здоров'я, але й її внутрішнього росту та прогресу.

У такому разі самотність вже не постає левіафаном, з яким необхідно боротись. При всій своїй соціальності людина потребує самозанурення, яке надасть їй сил та енергії. А сама самотність постає особливим станом, онтологічним за своєю суттю. Людина розкривається не лише в процесі комунікації з Іншими, а й залишаючись наодинці з собою. Самотність – це дійсно наша доля, вона не дає можливості розчинитись в Інших. Проте здатність взаємодіяти з Іншими, вступати з Ними глибинні зв'язки, організовувати діяльність, творити та взаємно розвиватись – це інший полюс нас самих. Тому динаміка людської життєдіяльності – це динаміка, з одного боку, соціального, з іншого, внутрішньо інтимного, індивідуального та самотнього.

Проблема самотності на Заході набула подвійного звучання. З одного боку, самотність є проявом розриву комунікаційних практик, з іншого – моменти усамітненості є необхідними аспектами внутрішнього становлення та розвитку. Проте актуалізація даної проблематики характерна не лише для західної культури, але й для східної.

На Сході проблема самотності розглядалась під дещо іншим кутом зору. М. Томпсон пише, що «східне розуміння філософії як такої включає усвідомлення глибин світобудови і людського «Я», що, у свою чергу, передбачає дослідження таких аспектів буття, як сексуальність, споглядання, церемоніал і правильна поведінка» [10, с. 9]. Мудрість Сходу поєднала в собі філософію разом з релігією, психологією та соціологією. Філософсько-релігійні вчення зосередили свою увагу на внутрішньому світі людини, його розвитку та очищенні. Проте слід зауважити, що сама людина розумілась в якості мікрокосму, який знаходиться в тісному зв'язку зі світобудовою. Людина не є окремою часткою, вона розчиняється у світовому просторі. Для філософсько-релігійних вчень характерною є єдність людини та природи, людини та космосу.

Для східної людини не такою значущою є практична діяльність людини, як процеси самозаглиблення та самопізнання. «Східна, особливо індійська, філософія, навпаки, не надає значення предметній діяльності, стверджуючи, що творча активність, що становить сутність «Я», розгортається лише у внутрішньому духовному просторі і пізнається не аналітично, а в акті миттєвого осяяння («саторі»), який є одночасно пробудження від сну, самореалізація та занурення в себе» [11].

Такі практики самозаглиблення значно стимулювались соціальними процесами. Коли умови соціально-політичного життя не дають змоги для активної предметної діяльності, а бюрократична система задавлює будь-які творчі поривання, то людині досить часто немає змоги виразити себе інакше, ніж у внутрішній активності та саморозвитку. І. Кон пише, що «На Сході, де періоди соціальної німоти тривали століттями, культура виробила нормативну реакцію відходу: із життя взагалі (самогубство), із суспільного життя (монашество) чи-то від пов'язаних із ним бід і розчарувань (споглядальне “недіяння”）」 [11].

Тому в межах філософсько-релігійних течій явище самотності розглядається як необхідна умова для відстороненості людини та самозаглиблення, чіткого усвідомлення єдності Я зі світовим цілим. В індуїзмі існує концепція Брахмана, що вказує на особливу повноту реальності; Брахман – це непроявлена сутність всього. Все решта є його реалізацією. Атман – це індивідуальна душа, її вищий особистісний аспект. І як би наше фізичне тіло не обмежувало нас, наша душа завжди буде частиною вищої реальності. «Подібно до того, як справ золотих майстер, взявши шматок золота, надає йому інший, новіший, прекрасніший образ, так і цей Атман, відкинувши це тіло, розсіявши незнання, перетворюється на новий, на прекрасніший образ, [подібний до образу] батьків, або гандхарвів, або богів, або Праджапаті, або Брахмана, або інших істот. Воїстину, цей Атман є Брахман, що складається з пізнання, з розуму, із життя, з зору, зі слуху, із землі, з води, з вітру, з простору, зі світла і не-світла, з бажання і небажання, з гніву та не-гніву, з дхарми і не-дхарми, з усього» [12, с. 125]. Пізнавши Вищу Реальність, Атман звільняється від всіх обмежень. Відкривши у собі Атмана, усвідомивши його єдність з Брахманом, людина вже не повертається у світ. Сутність людського пізнання полягає в усвідомленні повної єдності Атмана та Брахмана, саме тоді людина повністю звільняється від безкінечного ланцюжка перероджень (сансари) і стає вільною (мокша). Вже в I тис. до н.е. В Індії існували брахмани, які намагались досягти звільнення та очищення за допомогою усамітнення та аскетичних практик. Відхід від світських справ, усамітнення, прагнення взяти під контроль внутрішнє життя та позбавитись від низьких бажань та прагнень, внутрішня сконцентрованість є ознаками цього відлюдницького життя. Саме в усамітненні вони прагнули пізнати Вищу Реальність. Окрім того, представники практично всіх каст, окрім шудр, підпорядковувались певному життєвому циклу, який складався з чотирьох етапів: брахмакар'я – учнівство; гріхастха – мирське життя; ванапрастха – усамітнення; саньяса – аскеза. Коли дитині виповнювалось 8 років, її відправляли до вчителя, в якого вона вивчала ведійські тексти та отримувала середню освіту. 12 років вона жила аскетичним життям, повністю слухаючи у всьому вчителя. Згодом учень заводив сім'ю. А у віці приблизно 40 років він ставав лісним відлюдником. Відлюдники не повною мірою поривали з суспільством, вони йшли в ліс і вели там аскетичний спосіб життя, практикуючи різноманітні практики самовдосконалення. І лише після того, як вони повністю попросилися зі світом, вони вели повністю аскетичний спосіб життя, приречений на голод та холод, націлений на повне звільнення та спасіння. Таким чином, в індуїзмі усамітнення не носить негативного характеру, а поцілене на особисте спасіння та звільнення від пут зовнішнього, химерного світу.

Ще одним індійським філософським вченням є буддизм. Спираючись на його 4 діамантові істини, можна стверджувати, що усамітнення (самотність) також пов'язані із процесами саморозвитку. В основі життя звичайної людини лежить жага до життя. Ця жага спонукає людину до постійної діяльності, накопичення та міцно зв'язує усі ланки її життя. Людина стає в прямому сенсі залежною від зовнішнього світу, що і спричиняє її страждання та дискомфорт. Натомість ми повинні усвідомити пустотність нашого існування. На буденному рівні речі та люди існують, проте у вимірі абсолютному ми – ніщо. Ми звикли вважати своє життя абсолютно цінним та значущим, сутнісним. Проте буддисти говорять, що насправді наше життя не володіє абсолютним виміром, воно залежить від великої кількості умов та обставин і якщо вони зникнуть, то зникне і саме життя. Таку саму логіку можна застосувати до всього, що нас оточує. Тому завдання людини є усвідомлення цієї пустотності існування (шун'ята), що дасть змогу їй подолати залежність від зовнішнього, а значить сприятиме її звільненню. Вищою стадією нашого розвитку є стан нірвани, який можна описати як стан внутрішньої тиші та спокою. Цей стан також можна розглядати в термінах усамітнення, абсолютного злиття людини із всесвітом, її розчинення в ньому. Досягнення цього звільнення неможливе колективно, а здійснюється безпосередньо зусиллями кожної людини. «У перекладі із санскриту слово тлумачиться як «згасання» у сенсі «гасіння вогню». Однак це зовсім не означає закінчення життя, оскільки стан нірвани не є кінцевою точкою існування. Той, хто досяг нірвани, гасить у собі потрійний вогонь ненависті, задрощів та невігластва, бо він вичерпав «запас палива», тобто джерело полум'я» [10, с. 106].

В китайській філософії одним з авторитетних вчень є вчення Лао-цзи – даосизм. Даосизм повністю базується на особистісному пізнанні та не зосереджений на соціальній активності.

Провідним концептом даосизму є Дао. Сам термін має багато значень: Шлях (пізнання природних законів та закономірностей), першопричина, джерело, принцип світобудови, сутнісна основа буття тощо. Деколи Дао порівнюють з водою, віддатись Дао значить віддатись без супротиву всьому потокові життя. Метафізично Дао є першопочатком всього, воно породжує все і є останньою метою всього. Воно пусте саме по собі, проте стимулює виникнення, прояв та згасання всього. Дао не є буттям, але воно не є і не-буттям. Його неможливо схопити інтелектуально. Метою даоса є злиття з цим Дао, занурення у нього, в результаті чого людина більше не бігає, як білка в колесі, не бореться за існування і не ставить безглузких цілей. Момент злиття – це момент спонтанності та природності нашого існування. «Світ такий, яким він є, і якщо є досконалість, вона навколо нас, але не в нашій уяві. Виходячи з цієї посилки, будь-яка спроба змінити світ є зазіханням на його досконалість, виявити яку можна лише перебуваючи у стані природного спокою. Повернення до досконалості – це рух від неприродного у бік природного» [10, с. 262]. Значним внеском вчення даосів є концепція «не-діяння», яка, незважаючи на саму назву, не означає пасивності у поведінці. Скоріш навпаки, це поведінка, яка повинна відповідати двом основним принципам: по-перше, наші дії не повинні суперечити законам природи, а по-друге, жодне наше зусилля не має бути даремним. Ву-вей – це спонтанна та природна поведінка. Переважно, коли ми діємо в повсякденному житті, ми плануємо та розраховуємо кожен свій крок. Проте така діяльність дуже часто буває неефективна, тому що ми не спроможні передбачити всього. В результаті, ми не завжди досягаємо потрібного нам результату. Наведемо приклад танців. Коли ми початківці і не вміємо правильно рухатись, ми докладаємо занадто багато зусиль для здійснення якогось руху. Це виглядає штучно та неестетично. Проте досвідчений танцівник не замислюється над тим, як він повинен рухатись, він повністю розчиняється в музиці та емоціях, кожен його рух йде зсередини.

Відповідно, і танець його тоді має зовсім інший вигляд. Віддатись Дао, внутрішньому принципу життя – це і є мета даосів. Тому останні так і поцінували усамітнення, що сприятиме гармонізації внутрішнього життя, єдності з природою та світом.

Спираючись на такий короткий аналіз сприйняття самотності східною культурою, слід підкреслити, що самотність не розглядається в якості негативного явища. Вона є умовою внутрішнього, глибинного становлення. Усамітнення дає можливість людині зустрітись з собою, переосмислити життя, віднайти гармонійні шляхи взаємозв'язку з Іншими та реальністю, прислухатись до глибин Світобудови та краще зрозуміти своє місце та призначення.

Висновки. Природа людини діалектична за своєю суттю. Недарма, мислителі античності називали людину мікрокосмом, адже людина є тим центром, яка стягує в собі духовне та матеріальне, високе та нічне, природне та штучне, раціональне та ірраціональне; життя та смерть тісно сплітаються в її бутті, стимулюючи до подальшого розвитку. Становлення та формування людини неможливе поза соціальними процесами, долею людини є її співпраця та взаємодія з Іншими. Проте іншим полюсом її існування є самотність, яку здатна час від часу відчувати досить гостро. Причин виникнення та проявів самотності може бути безліч, про них детально йшлося у статті. І далеко не завжди самотність набуває образу чорної діри, що поглинає наше існування. Багатогранність людського існування спонукає нас до діалектичного осмислення самого феномену самотності. На думку автора, самотність вкорінена в самій основі людського спілкування. Будь-яка комунікація з Іншими передбачає не лише можливість повноцінного та щирого спілкування, але й фіксує глибинну відмінність із партнером. Якими б близькими не були наші стосунки з людиною, вона ніколи не зрозуміє нас повною мірою, наш особистий глибинний досвід практично неможливо передати Іншим, ми постаємо закритою книгою для Них. Ми самі для себе постаємо непізнаними та головним гаслом для саморозвитку людини постає «Пізнай самого себе». Самотність (усамітнення, відсторонення) постає необхідною умовою самозаглиблення, внутрішніх практик, самопізнання, внутрішнього «перезавантаження», в результаті чого відбуватиметься духовний прогрес людини. Відповідно, усамітнення – це інший («тіньовий») бік нашого соціального життя. Воно є поряд з соціальністю ще однією фундаментальною рисою людини, онтологічною за своєю суттю. Разом з тим, слід розуміти, що самотність може мати негативні форми вираження, які руйнуватимуть та спотворюватимуть життя людини. Коли самотність починає визначати життя людини, вона руйнує її так само, як і абсолютне розчинення у соціальному бутті. Тому повноцінне та наповнене життя людини відбувається на стику двох вимірів: спілкування з Іншими та віднайдення внутрішнього балансу з самим собою.

Список використаної літератури

1. Левинас Э. Время и Другой. Гуманизм другого человека. Санкт-Петербург : Высшая религиозно-философская школа, 1998. 265 с.
2. Левинас Э. Заметки о смысле. (Пост)феноменология. Новая феноменология во Франции и за ее пределами. М. : Академический проект, Гаудеамус, 2014. С. 18–38.
3. Бубер М. Проблема человека. Перспективы. *Лабиринты одиночества*. М. : Прогресс, 1989. С. 88–97.
4. Свендсен Л. Філософія самотності. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2017. 208 с.
5. Садлер У.А., Джонсон Т.Б. От одиночества – к аномии. *Лабиринты одиночества*. М. : Прогресс, 1989. С. 21–51.
6. Фромм Э. Душа человека. М. : Издательство «Республика», 1992. 430 с.

7. Dumm T. L. *Loneliness as a way of life*. Harvard University Press. 2008. 193 p.
8. Stern J. Loneliness in education: the agony and the ecstasy. *Narratives of loneliness: multidisciplinary perspectives from the 21st century*. New York : Routledge, 2018. P. 113–123.
9. Imrie R. «The lonely city»: urban infrastructure and the problem of loneliness. *Narratives of loneliness: multidisciplinary perspectives from the 21st century*. New York : Routledge, 2018. P. 140–152.
10. Томпсон М. Восточная философия. М. : ФАИР -ПРЕСС, 2000. 384 с.
11. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. URL: <http://psylib.org.ua/books/konis01/txt02.htm> (дата звернення: 20.06.2022).
12. Брихадараньяка Упанишада. Упанишады в 3 книгах. Кн. 1. М. : «Наука», 1992. 238 с.

THE DIALECTIC OF HUMAN EXISTENCE: THE PHENOMENON OF LONELINESS

Oleksandra Stebelska

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7208-3197>

Lviv Polytechnic National University,

Institute of the Humanities and Social Sciences, Philosophy Department

Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Solomiia Tsibii

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Geodesy

Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

This article focuses on the problem of loneliness in the modern world. Just as a person is a multifaceted and dialectical being by nature, so loneliness is a complex phenomenon that manifests itself in different ways in human life. Its occurrence is influenced by many factors: individual characteristics (introvert / extrovert), family circumstances, loss of a loved one, difficulties with communication and inability to find compromises with Others, social changes (revolutions, wars, reforms, etc.). Loneliness indicates a certain gap in communication with Others. When starting to analyze loneliness, it should be understood that each individual life situation should be considered separately. However, a full understanding of this phenomenon is possible only through an in-depth analysis of its nature, understanding of its origins and sources. As a result of critical analysis, it is argued that loneliness is rooted in human nature. The formation of personality is impossible without the presence of Others, but a person needs a certain level of loneliness for their own development and self-development. A person can never be fully understood by Others, which is why it is so difficult to share one's own experience. In addition, we are often a mystery for ourselves, and therefore the call "Know thyself" is still extremely relevant. No one but person can live his/her life, nor can he/she die in the place of the Other. Her/his life and formation take place on the border of social and individual, internal and external, communication and solitude. The article notes that the phenomenon of loneliness is dialectical in nature: on the one hand, it can have negative consequences for a particular person, on the other – solitude is a necessary element of personality development. Total loneliness of a person can lead to his/her inner destruction and degradation, but the search for solitude indicates the need to be alone with his/her thoughts, to conduct some internal analysis, to stabilize and balance his/her own inner world.

Key words: loneliness, solitude, dialectics, communication, culture.